

Наталія Спасів, к. е. н.

Тернопільський національний економічний університет, Україна

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА: НАУКОВА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДЕФІНІТИВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Nataliia Spasiv, PhD in Economics

Ternopil National Economic University, Ukraine

TERRITORIAL COMMUNITY: SCIENTIFIC SYSTEMIZATION OF DEFINITIVE CHARACTERISTICS

This article focuses on the concept of territorial community, as a result of the decentralization and liquidation of the hierarchical financial and administrative monopoly of the central power; the studies of its etymology and the conceptual definition have intensified. The article aims to define the nature of a territorial community, to provide a critical review of existing defining characteristics, and, on this basis, to formulate new approaches to the interpretation of this concept. After the systematization of the defining characteristics of the concept of "territorial community", the author has distinguished three scientific and conceptual approaches to its understanding – legal, sociological and economic. It was concluded that based on the unification of dominant characteristics within these three approaches, we can formulate an orthodox definition of a territorial community that solves the problem of conceptual-categorical provision and identifies it in the system of local self-government as a social and economic unit.

Keywords: territorial community, decentralization, local self-government, Ukraine, scientific definition, scientific approaches.

Постановка проблеми. В контексті децентралізаційних тенденцій домінуючим і більш змістовно наповненим з точки зору соціально-економічних відносин, є поняття територіальної громади, дослідження етимології та понятійного визначення котрої активізувалися внаслідок ліквідації ієрархічної фінансової й адміністративної монополії центральної влади. Зазначимо, що теоретичні основи формування територіальних громад висвітлюють науковці в різних галузях. Найпоширеніші дослідження характерні для соціології та права. Водночас в економічній науці майже нема фундаментальних праць із даної проблематики, що породжує дискусії та вимагає виокремлення власного підходу до трактування сутності територіальної громади.

Мета статті. Метою статті є здійснення теоретичного дискурсу щодо визначення сутності територіальної громади, критичний огляд існуючих дефінітивних характеристик, та формування на цій основі новітніх підходів щодо трактування даного поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, перебуває у полі зору багатьох учених. Її різні аспекти досліджують такі українські вчені, як: Б.П. Андресюк, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, В.І. Борденюк, В.М. Вакуленко, В.С. Куйбіда, В.В. Мамонова, Ю.В. Наврузов, М.І. Орхіз, Ю.Л. Панейко, В.Ф. Погорілко, С.Є. Саханенко, Ю.П. Сурмін, Ю.П. Шаров та ін. Серед зарубіжних науковців необхідно виділити таких, як А. Брауна, Б. Веллмана, М. Даймонда, І.В. Видріна, А. де Токвіля, О.А. Ткаченка, В.І. Фадєєва, Ю.В. Філліпова та ін.

Виклад основного матеріалу. У структурно-організаційному розумінні місцеве самоврядування, як стверджує П. Біленчук, являє собою сукупність органів місцевого

самоврядування, органів самоорганізації населення та організаційних форм, за допомогою яких відповідна територіальна громада або її складові виконують завдання та функції місцевого самоврядування, вирішують питання місцевого значення¹, і зазначає «територіальна громада – основний суб’єкт місцевого самоврядування який складається з жителів села (декількох сіл), селища, міста»², що доводить беззаперечність та виключну роль територіальної громади у реалізації місцевих пріоритетів розвитку. Дану точку зору повністю розділяє О. Скакун – територіальна спільність (громада, комуна, муніципалітет, місцева спільнота) – первинний суб’єкт місцевого самоврядування³. Підтвердженням виступає теза, що «територіальна громада в Україні є базовим суспільствоутворювальним елементом, основним стрижнем місцевого самоврядування. Від її якісних характеристик, дієвості, здатності вирішувати питання місцевого значення залежить загальний поступ суспільства, держави»⁴.

Отже, територіальна громада з огляду на висловлене, та, зважаючи на визначну роль в системі місцевого самоврядування, потребує власної ідентифікації та дефінітивної характеристики. Об’єктивна необхідність висвітлення сутності територіальної громади, цитуючи М. Баймуратова, посилюється і тим, що донедавна це поняття не використовувалось у жодній із суспільних наук⁵, а законодавство й наукові спільноти багатьох країн ігнорують дане поняття, незважаючи на визнання першосуб’єктності територіальної громади в місцевому самоврядуванні.

Як зауважує І. Дегтярьова, в країнах розвинутої демократії визначення територіальної громади як суб’єкта місцевого самоврядування взагалі відсутнє⁶.

У Конституції України також немає понятійної характеристики даної дефініції, хоча самий термін «територіальна громада» вживається. Натомість, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» трактує поняття територіальної громади як жителів, об’єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр⁷. Таке визначення є нормативно закріпленим, проте, на наше переконання, недосконалим, що вказує на законодавчу неурегульованість даної дефініції й підтверджує потребу додаткового її перегляду. Водночас значна увага суспільних наук до проблематики, пов’язаної з територіальною громадою, та надзвичайно багатий аналітичний арсенал і широкий дослідницький діапазон розгляду породжують багатозначність цього поняття, що потребує дослідження понятійного його каркасу. Відповідно, особливої ваги набуває вивчення етимології даного терміна. Так, у англійському тексті Європейської хартії місцевого самоврядування вживається словосполучення «local authorities», яке відповідає двом вітчизняними значенням – місцева влада та органи місцевого самоврядування⁸. У той же час із французької мови переклад аналогічного терміну «collectivites locales» звучить як місцеві спільноти (громади), що

¹ Біленчук, П.Д., Кравченко, В.В., Підмогильний, М. В. (2001). *Місьцеве самоврядування в Україні (муніципальне право). Навчальний посібник*. Київ: Атіка, 26.

² Там само, 28.

³ Скакун, О.Ф. (2000). *Теорія державства и права: учебник*. Харків: Консум, 110–113.

⁴ Шаповалов, О. (2006). Надаймо самостійності, вивільнімо динамізм та енергію. *Віче*, 5. <<http://veche.kiev.ua/journal/147/>> (2018, вересень, 20).

⁵ Баймуратов, М.А., Григорьев В.А. (2003). *Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине*. Одесса: Юридична література, 104.

⁶ Дегтярьова, І.О. (2004). Стратегії місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць*, 2, 145.

⁷ Закон про місцеве самоврядування 1997 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80>> (2018, вересень, 20).

⁸ *Європейська хартія місцевого самоврядування 1985* (Рада Європи). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036> (2018, вересень, 20).

найбільш точно передає реальне його значення, оскільки затвердженню тексту хартії передуює прийняття 64-тої резолюції Європейської конференції місцевих рад, де чітко прописано забезпечення повної автономії саме місцевих громад (у тексті резолюції англ. «local communities» та фран. «collectivites locales»), надання їм значних повноважень і прав. В свою чергу, термін «local authorities» у англійській версії з'являється у тексті 126-ої резолюції Європейської конференції місцевих рад, тоді як французький варіант зберігає «collectivites locales», посилаючись на першоджерело – 64-ту резолюцію. Детальне вивчення та порівняння текстів цих двох резолюцій дозволяє констатувати про некоректність розуміння терміну «local authorities» у якості місцевої влади та органів місцевого самоврядування, його слід перекладати саме «територіальна (локальна) громада (спільнота)». Як влучно зазначає А. Бурмістров, «різночитання в перекладах положень Хартії в Україні та зарубіжних країнах не слід вважати звичайними, оскільки на основі тих чи інших варіантів перекладу складаються й неоднакові концептуальні державні настановлення в розумінні та організації місцевого самоврядування»¹. Викладене підкреслює значущість визначення «local authorities» не інакше як «територіальна громада» та створює підвалини для подальшого наукового пізнання, базованого на логіці та сучасному змістовому наповненні.

Як зазначалось раніше, у науковому дискурсі територіальні громади найбільш обґрунтованими є з боку суспільних наук, зокрема всебічну теоретичну репрезентацію та найбільше семантичних напластувань містить юридична наука, що в даному контексті уможливорює виокремлення юридичного напрямку у їх дослідженнях. Подане у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» нормативно-легальне визначення територіальної громади дозволяє дискутувати щодо єдиного об'єднуючого аспекту – постійного місця проживання, а також не погодитись із таким однобоким, до того ж обмеженим трактуванням. Юридична енциклопедія тлумачить дану категорію також доволі вузько – як «жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями»², наголошуючи на територіальному чиннику її ідентичності. Ми розділяємо точку зору В. Пархоменка, що «проживання людей на одній території ще не робить їх громадою – свідомим суб'єктом місцевого самоврядування»³.

Російський правознавець В. Фадеєв спирається у трактуванні територіальної громади на місцеве самоврядування і у його визначенні прямо вказує на право громадян місцевого співтовариства (населення даної території) самостійно керувати місцевими справами⁴. У цьому контексті слушною є думка, що «право на самоврядування у громади виникає в момент усвідомлення територіальним колективом людей себе в ролі такого»⁵. Про самоврядність і самостійність як право представників місцевої спільноти говорить і М. Краснов, визначаючи місцеве співтовариство як сукупність людей, які становлять населення самоврядних одиниць⁶. Аналогічної точки зору дотримується С. Попович і наголошує, що місцева співдружність є самоврядною, відділеною від державних органів співдружністю громадян, у якій вони самі вирішують деякі справи⁷. Однак, «деякі справи», на наше переконання, не зовсім коректне висловлювання, яке однозначно потребує

¹ Бурмістров, А.С. (2000). Местное сообщество как субъект самоуправления. *Правоведение*, 5, 36-42.

² Шемшученко, Ю.С.: ред. (2004). Юридична енциклопедія у 6 томах. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.

³ Пархоменко, В. (1999). *Проблеми місцевого самоврядування в Україні 1990-х років*. Київ: Українська книга, 73.

⁴ Фадеєв, В.И. (1994). *Муниципальное право России*. Москва: Юрист, 32.

⁵ Оболенський, О.Ю.: ред. (1999). *Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування*. Хмельницький: Поділля, 304.

⁶ Краснов, М.А. (1993). *Введение в муниципальное право*. Москва: АПУ при ИГиП РАН, 7.

⁷ Попович, С. (1968). *Административное право. Общая часть*. Москва: Прогресс, 373.

уточнення та не може вживатись у наукових диспутах. Про самоврядність наголошує і Б. Страшун, стверджуючи, що «територіальні колективи є самоврядними об'єднаннями громадян за місцем проживання»¹. В. Кампо вважає, що початковим суб'єктом місцевого самоврядування фактично виступає територіальний колектив в особі жителів села (сіл відповідної сільради), селища або міста². І. Мелехіна зазначає, що «місцеве співтовариство – це, як правило, така, що виникла природним шляхом, спільність (колектив) людей, які проживають у межах певного населеного місця, та юридично оформили спільність своїх інтересів та взаємодію з питань життєзабезпечення»³.

Дедалі більше дефінітивних акцентів спостерігаємо у визначеннях сучасних вітчизняних правознавців. Зокрема, М. Баймуратова та В. Григор'єва зазначають, що територіальна громада («територіальний колектив») – це «сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру»⁴. Аналогічно, проте із притаманним автору детальним і ускладненим підходом, трактує територіальну громаду О. Батанов як «територіальну спільність, що складається з фізичних осіб - жителів, що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру»⁵. Однак, викликає диспут і потребує додаткового пояснення розуміння автором «територіально-особистісних зв'язків».

Із розвитком вітчизняних досліджень авторські підходи ускладнюються, у дефінітивних характеристиках з'являється законодавча складова щодо закріплення прав територіальної громади. Так, Н. Руда характеризує територіальну громаду як визнану законом групу людей, що володіє правом на місцеве самоврядування і виражає свою волю у самостійному розв'язанні місцевих справ, єдиному зверненні до державних органів і посадових осіб місцевого самоврядування⁶. У даному ключі максимально деталізоване визначення подає І. Бодрова, «...як специфічний первинний колективний суб'єкт місцевого самоврядування, що складається з громадян України, іноземних громадян й осіб без громадянства, об'єднаних фактом постійного проживання на території населеного пункту (села, селища або міста) та спільністю місцевих інтересів, наділений гарантованим державою правом самостійно на підставі власної матеріально-фінансової основи в межах Конституції і законів України вирішувати питання місцевого значення в різних формах реалізації компетенції»⁷.

Аналогічного змісту трактування подане у колективній монографії за редакцією М. Бесчастного як «спільність жителів, об'єднаних шляхом природного розселення і

¹ Страшун, Б.А. (1976). *Социализм и демократия*. Москва: Международные отношения, 24.

² Кампо, В. (1993). Деякі проблеми становлення і розвитку місцевого самоврядування. *Місцеве та регіональне самоврядування України*, 1, 2, 70-71.

³ Мелехіна, І.І. (2003). Местное сообщество: теоретико-правовой анализ: *Диссертация на получение юридической степени кандидата юридических наук*. Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 8.

⁴ Баймуратов, М.А., Григорьев В.А. (2003). *Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине*. Одесса: Юридична література.

⁵ Батанов, О.В. (2002). Територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування в Україні: проблеми класифікації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*, 1, 137.

⁶ Руда, Н.І. (2001). Територіальна громада – суб'єкт конституційно-правових відносин: теоретичний та історичний аспекти. *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 12, 236.

⁷ Бодрова, І.І. (2004). Концептуальні підходи визначення поняття територіальної громади. *Державне будівництво та та місцеве самоврядування*, 7, 72.

постійним проживанням в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, за якою Конституцією та законами України визнане право вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України»¹.

У контексті беззаперечності законодавчого регулювання С. Русанова визначає територіальну громаду як засноване у відповідності до законодавства України соціально-територіальне об'єднання фізичних осіб – жителів, які постійно проживають на території села, селища, міста і мають автономні повноваження щодо вирішення питань місцевого значення².

А. Коваленко додає ще й відповідальність в контексті набутих прав і стверджує, що територіальна громада виступає як центральний суб'єкт місцевого самоврядування, котрий має природне право на самостійне вирішення питань місцевого життя в межах Конституції і законів. Юридична природа територіальної громади двоедина: громада має природні права і водночас позитивні права та несе юридичну відповідальність за їх реалізацію³.

Політична самоорганізація як основа функціонування територіальної громади є домінуючою у визначенні територіальної громади В. Березинським. Так, на його переконання – це агент політичної самоорганізації, оскільки вона є об'єднанням людей, згуртованих спільністю інтересів, завдань, цілей; у неї домінує така форма спільності, як єднання, згуртування, однакове становище. У територіальній громаді людей об'єднують суттєві (корінні) настанови, інтереси, цілі, почуття солідарності, готовність до спільних дій а це, безперечно, є основою для політичної самоорганізації⁴.

Через виокремлення ознак трактує територіальну громаду П. Любченко як «об'єднання жителів, для якого характерна не лише територіальна, а й інтелектуально-комунікативна та публічно-правова ознаки, які лише в своїй сукупності дають змогу визначити її первинним суб'єктом місцевого самоврядування»⁵. Понятійна характеристика через ознаки, на наш погляд, недоречна, зважаючи на змістове навантаження та неможливість врахування всіх дефінітивних ознак даної категорії в одному визначенні.

Деяко філософський підхід застосовує П. Гураль, проте в контексті правового поля і визначає територіальну громаду, як середовища, де українці в умовах багатівікової бездержавності, розділення української території, багаторазової денаціоналізації провідної верстви українства, зберігали громадську, державну та правову традицію⁶.

Отже, дослідження сутності територіальної громади за юридичним підходом дозволяє констатувати про багатогранність даного поняття із інваріантним домінуванням самоврядності, самостійності, правоздатності та відповідальності, закріпленої і врегульованої законодавчо. Незважаючи на це, ми переконані, що саме правова обмеженість не дозволяє виявити закономірності функціонування та розвитку територіальних громад як соціальних і економічних систем.

Другий напрям досліджень – соціологічний, виокремлений нами внаслідок ортодоксального переконання його апологетів щодо існування соціуму як відкритої

¹ Бесчастний, В.М.: ред. (2005). *Місьве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи*. Донецьк: Донецький юридичний інститут при Донецькому національному університеті, 37.

² Русанова, С.Ю. (2011). *Гарантії прав територіальної громади: конституційно-правовий аспект: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

³ Коваленко, А.А. (1997). *Конституційно-правове регулювання місцевого самоврядування в Україні: питання теорії та практики*. Київ: Довіра, 83.

⁴ Березинський, В.П. (2013). Територіальна громада як агент політичної самоорганізації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 21, 23 (1), 77–84.

⁵ Любченко, П.М. (2011). Конституційні основи реформування місцевого самоврядування в Україні. *Юридичний вісник*, 3, 61.

⁶ Гураль, П.Ф. (2009). Територіальна громада в Україні: історико – правове дослідження: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Львів: Львівський державний університет.

соціальної системи із власними усталеними зв'язками та відносинами. Більшість дослідників притримуються саме даного напрямку. Так, російський правознавець Ю. Тихомиров при визначенні територіальної громади вживає термін «соціальна спільнота», під якою розуміє населення міст, сіл тощо¹. Таке, по-суті топографічне розуміння, де на перший план виходить не соціальна компонента приналежності людини до спільноти, а територіальний чинник її ідентичності, нагадує догми «радянської» науки. Вітчизняні науковці, зокрема Т. Бондарук акцент у визначенні територіальних громад робить на їх ознаках, зазначаючи про необхідність розгляду територіальної громади як спільноти громадян, що виникла внаслідок природного розселення і об'єднана постійним проживанням в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром.² Проте аналогічно обмежується суто просторово-географічним континуумом.

І. Видрін у цьому ключі, проте із врахуванням соціопізнання, розглядає територіальну громаду як «соціальну спільність, яка складається в кордонах спільного мешкання громадян, має своєю основою необхідну, соціально зумовлену діяльність, яка здійснюється групою людей, об'єднаних спільними інтересами в політичній, соціально-економічній та культурно-побутовій сферах життя»³, це «об'єднання людей за місцем проживання з багатьма формальними, безособистісними і неформальними, особисто забарвленими зв'язками між ними»⁴. На першому плані тут цінність, унікальність, багатоманітність і неповторність відносин між членами територіальної громади, їх беззаперечний зв'язок.

Двоїтий характер носить визначення російських вчених Т. Авдєєвої та Ю. Філіппова, які трактують місцеве співтовариство, по-перше, як територіальну спільність людей, у межах якої визначається необхідність задоволення колективних і приватних потреб, інтересів, зумовлених спільним проживанням людей на даній території, а по-друге, як соціально-економічні відносини⁵. Саме друга частина визначення, на наш погляд, потребує додаткової конкретизації та логічної організації, що дозволить набути їй рис проекономічного напрямку.

На виокремленні соціокультурних аспектів життєдіяльності побудовано визначення і російської вченої Г. А. Іванцової, яка визначає місцеву спільноту як «сукупність громадян, між якими виникає певний соціальний зв'язок на основі однорідності умов їх життєдіяльності та котра є виразником певних громадських відносин та інтересів. Громадяни об'єднані у місцеві спільноти не лише фактом проживання в спільних умовах, а й насамперед як суб'єкти способу життя, управлінської та політичної діяльності»⁶.

Значна кількість вітчизняних науковців також вважають соціоскладову домінантою у висвітленні сутності територіальної громади. На думку В. Медведчука, «громада – це сплетіння соціальних відносин між людьми, які мають множину загальних інтересів, потреб; це спільноти, що можуть найбільшою мірою забезпечити здійснення і задоволення цих інтересів і потреб»⁷.

¹ Тихомиров, Ю.Л. (1995). *Публичное право*. Москва: БЕК, 118.

² Бондарук, Т.Г. (2009). *Місьцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні: монографія*. Київ: Експрес.

³ Выдрин, И.В. (1992). Территориальный коллектив как субъект местного самоуправления (государственно-правовые аспекты). *Правоведение*, 4, 82–90.

⁴ Выдрин, И.В. (1998). *Местное самоуправление в Российской Федерации: от идеи к практике (Конституционно-правовой аспект)*. Екатеринбург: УрГЮА.

⁵ Филиппов, Ю.В., Авдеева, Т.Т. (2011). *Основы развития местного хозяйства: учебное пособие*. Москва: Логос.

⁶ Иванцова, Г.А. (2000). Теоретико-правовые проблемы развития местного самоуправления: *Автореферат диссертации на получение научной степени кандидата юридических наук*. Уфа: Башкирский государственный университет.

⁷ Медведчук, В.В. (1995). Місьцеве самоврядування і як його доцільно організувати в Україні. *Урядовий кур'єр*, 28.12.1995.

М. Орзіх вважає, що соціальну основу самоврядних територій складає територіальний колектив (община, точніше – комуна, з огляду на режим комунальної власності в Україні і світовий досвід), і розглядає територіальну громаду як «єдиний на території соціальний субстрат, який має власні інтереси».¹ На думку М. Орзіха, члени територіальної громади не обов'язково повинні володіти громадянством або постійно проживати на певній території (на чому наполягає більшість дослідників) – ними можуть бути «громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають або працюють на даній території, або володіють на території нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори»².

Прослідковується соціологічна домінанта і у визначенні, поданому І. Бутко, який вважає, що «територіальний колектив – це люди, які мешкають у певних територіальних межах і об'єднані спільними інтересами»³. На спільності інтересів та єдності конструктів соціального буття будує визначення і С. Алфьоров, трактуючи територіальну громаду як сукупність громадян, об'єднаних певною територією, на якій вони проживають, мають спільні інтереси у вирішенні питань, пов'язаних із проживанням на даній території, та які беруть активну участь у їх вирішенні⁴.

На інваріантності соціального побудовано визначення територіальної громади Ю. Молодожен, проте із визнанням політичної та економічної складової. Відповідно, територіальна громада – це соціально-територіальна система, виникнення, становлення та розвиток якої розглядаються з позицій теорії соціальної дії, а саме через форми функціональної взаємодії ядра системи – соціетального колективу – з такими підсистемами як політична, економічна, підтримка інституціональних культурних (етнічних) зв'язків, на відміну від розповсюдженого поділу на фізико-органічні підсистеми⁵.

На територіальній громаді як соціальній спільноті наголошує О. Бобровська та І. Шумік, зазначаючи, що вона є соціальною спільнотою, яка проживає на одній території, має спільні соціальні потреби й інтереси, здатні свідомо і активно виражати спільну волю і об'єднувати зусилля у вирішенні місцевих справ шляхом виконання самоврядних функцій у різних сферах власної життєдіяльності через реалізацію економічної і соціальної правосуб'єктності⁶.

Теоретичний конструкт ідеальної соціальної реальності подає Ю. Наврузов, характеризуючи територіальну громаду як певний соціальний організм, визначальною ознакою якого є узгодженість, гармонійність суспільних і індивідуальних потреб та інтересів⁷.

Ю. Шаров та Д. Сухінін розглядаючи соціальну сутність територіальної громади як основи місцевого самоврядування зауважують, що ця сутність розкривається не тільки за територіальною ознакою, але й через поведінку людей у цьому специфічному соціумі, через різноманіття запитів і потреб, через спільність інтересів та проблем членів громади

¹ Орзіх, М.Ф. (1996). Регионализм в Украине: критический анализ современной ситуации. *Юридический вестник*, 4, 62–71.

² Орзіх, М.П. (1995). Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування. *Міське та регіональне самоврядування України*, 1–2 (10–11), 65–73.

³ Бутко, І.П. (1992). Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні. *Міське та регіональне самоврядування України*, 3, 38.

⁴ Алфьоров, С.В. (2013). Територіальна громада: поняття, ознаки, проблеми функціонування в Україні. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*, 1, 47–50.

⁵ Молодожен, Ю.Б. (2011). Теоретико-методологічні засади визначення самодостатності територіальних громад: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Донецьк: Б.В.

⁶ Бобровська, О.Ю. (2014). *Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад: монографія*. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ.

⁷ Наврузов, Ю.В. (2000). Системне визначення поняття категорії «громада». *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць УАДУ (Львівський філіал)*, 4, 223–224.

стосовно якості життя та діяльності¹. Як бачимо саме на поведінкових рисах соціуму базується ідентифікація територіальної громади як такої.

Т. Кравченко переконана, що «територіальна громада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Територіальна громада – це частина громадянського суспільства, яке являє собою велику самоорганізовану систему, що складається з багатьох інститутів і асоціацій людей»².

На формальних та неформальних зв'язках у контексті спільного проживання акцентують увагу укладачі енциклопедії державного управління, зазначаючи, що територіальна громада – це спільнота людей, об'єднаних різноманітними стійкими формальними та неформальними зв'язками, які обумовлені спільним проживанням у межах села, селища, міста³.

Функціонування громади в просторово-дієвій площині розглядає Т. Парсонс, визначаючи її як соціальну систему, спільноту, об'єднання дійових осіб, що володіють певним територіальним простором як основою для здійснення більшої частини їх повсякденної діяльності»⁴.

Загалом, соціологічний підхід апелює до територіальної громади, насамперед, як до емпірично визначеної сукупності людей, поєднаних спільними характеристиками. Причому до таких характеристик соціологи відносять, як зауважує Г. Зборовський, «відносна цілісність, усвідомлення людьми своєї приналежності до неї (ідентифікація і самоідентифікація), схожі умови життя і діяльності, наявність певних просторово-часових полів буття, реалізація функцій самостійного суб'єкта соціальної і історичної дії і поведінки на основі володіння та використання різних ресурсів»⁵. До того ж соціологічна наука беззаперечно акцентує увагу на соціальному розвитку, системі міжособистісних взаємовідносин, соціокультурній, ціннісно-символічній площині співіснування, формам самоорганізації та громадської участі їх членів у вирішенні спільних соціальних проблем. Як влучно зазначає О. Лазор, «опрацювання доктринальних позицій щодо визначення сутності поняття «територіальна громада» засвідчило спільне у досліджуваних дефініціях сучасних науковців, а саме трактування її у звуженому тлумаченні як соціально-територіальної спільності, та у широкому – акцентуація різних її характеристик, що уможливило виокремлення декількох груп прихильників: соціально-територіального, соціально-психологічного та соціально-правового підходів»⁶.

Понятійна визначеність територіальної громади була б не повною без економічної компоненти. Адже аксіологічною основою економічного підходу є забезпечення загального добробуту, фінансової стабільності, економічного розвитку територіальної громади та задоволення основних екзистенційних потреб її членів. Разом із тим поняття «територіальна громада» є порівняно новим та малодослідженим для економічної науки, тоді як у соціологічній і правовій доктрині дослідження набули неабияких масштабів.

Саме тому вчені-економісти сучасності прагнуть уникнути однобічності і схематизму в тлумаченні сутності територіальної громади, проте повністю відійти від соціоправової

¹ Шаров, Ю.П. (2008). *Муниципальные услуги: шлях до високої якості. : Монографія*. Мелітопіль: ММД, 7-8.

² Кравченко, Т.А. (2015). Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування: аналіз сучасних наукових досліджень в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*, 1 (49), 69.

³ Амосов, О.Ю., Ігнатенко, О.С., Кузнецов, А.О.: ред. (2011). *Енциклопедія державного управління: у 8 томах*. Харків: Магістр.

⁴ Парсонс, Т. (1998). *Система современных обществ*. Москва: Аспект-Пресс.

⁵ Зборовский, Г.Е. (2010). Теоретические основания изучения социальной общности. *Социс. Социологические исследования*, 4, 3-12.

⁶ Лазор, О.Д. (2011). Еволюція сутності територіальної громади: аксіологічний вимір. *Держава та регіони*, 3, 184-193.

інтерпретації їм так і не вдасться. Так, Н. Альошина, зазначає, що це первинний суб'єкт місцевого самоврядування, який складається з фізичних осіб-жителів (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців, вимушених переселенців), що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста і безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення та пов'язані індивідуально-територіальними зв'язками системного характеру¹. У даному ключі потребують роз'яснення індивідуально-територіальні зв'язки системного характеру.

Аналогічно підходить до трактування Х. Патицька і подає доволі громіздке та розширене трактування, ідентифікуючи жителів територіальної громади (чого доречі, крім видатного вітчизняного флагмана юриспруденції М. Орхіза, не робить ніхто і навіть законодавець), виокремлюючи домінанти їх спільних інтересів та спільної власності із відповідними економічними складовими в контексті життєдіяльності, і зазначає, що територіальна громада – це природно сформована людська спільнота, членами якої є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, переміщені особи та біженці), які проживають, працюють чи володіють нерухомим майном на спільній території, у межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, характеризується сукупністю сталих зв'язків і спільних інтересів у питанні власного життєзабезпечення та є представником місцевої спільноти на політичній арені, є власником комунального майна на цій території та платником місцевих податків і зборів².

У такому ж ключі із акцентом на корпоративних зв'язках визначають територіальну громаду Є. Кулакова та А. Бречко, і зауважують, що територіальна громада – це сукупність фізичних осіб (громадян України, осіб без громадянства, іноземців), пов'язаних спільною територією постійного проживання (в селі, селищі, місті), які мають спільні соціально-культурні, економічні, професійні інтереси, а також мають право здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо або через створені нею органи та мають можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем³.

М. Пухтинський, незважаючи на соціоорієнтованість, наголос робить на економічній складовій і визначає територіальну громаду «як свідомо сформовану, соціально і політично активну людську спільноту, самодостатню у своєму існуванні і розвитку з погляду забезпечення фінансовими, економічними, природними ресурсами»⁴.

Аналогічний підхід використовують російські вчені. Так, В. Лапін визначає територіальну спільноту як «співтовариство людей, що проживають на певній території й об'єднані спільними інтересами у вирішенні питань життєдіяльності за допомогою використання і розвитку місцевих матеріальних та соціальних ресурсів на принципах самоврядування»⁵. С. Кочеткова також виводить на перший план економічну домінанту (при цьому не відкидаючи соціальної складової) і зазначає, що, по-перше, основи життєдіяльності місцевої громади складають економічні відносини, по-друге, місцева спільнота – це соціальне середовище, яка, у взаємозв'язку з економічними умовами,

¹ Альошина, Н.М. (2011). Поняття та ознаки територіальної громади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 21, 173-180.

² Патицька, Х.О. (2014). Територіальна громада в політико-правовій практиці в сучасній Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 4 (108), 320-328.

³ Кулакова, Є.В., Бречко, А.С. (2014). Щодо поняття та сутності територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 25, 44-48.

⁴ Пухтинський, М., Власенко, О. (2010). Місцеве самоврядування: сучасні проблеми та перспективи. *MUNICIPAL.GOV.UA* <http://www.municipal.gov.ua/data/loads/10slyh_statta_pyh_vlasenko.doc> (2017, серпень, 14).

⁵ Лапін, В.А.: ред. (2006). *Основы местного самоуправления: учебное пособие*. Москва: Дело.

становить єдиний соціально-економічний простір, необхідний для функціонування господарюючих суб'єктів¹.

Заслуговує на увагу визначення, подане А. Мельник та Г. Монастирським, в якому акцент зроблено на фінансовій складовій, зокрема територіальна громада – первинна адміністративна територіальна одиниця держави, в межах якої здійснюється місцеве самоврядування. Представлене територіальною громадою та виборними органами й забезпечене певним чином фінансово-матеріальною основою².

Ю. Петрушенко, проводячи ґрунтовне дослідження територіальних громад, зазначає, що «це спільнота мешканців, що мають спільні інтереси, обумовлені постійним проживанням у межах відповідної території, власні органи місцевого самоврядування та ресурси (у т.ч. фінансові), достатні для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку»³.

«Територіальну громаду як жителів самоврядної адміністративно-територіальної одиниці, що постійно або переважно проживають на її території, об'єднані спільними інтересами та наділені достатніми фінансовими, матеріальними та іншими ресурсами для виконання завдань та функцій місцевого самоврядування» трактує І. Шумляєва, наголошуючи на фінансовому та ресурсному забезпеченні, однак теза щодо «постійно або переважного» проживання у поданому визначенні є не коректною⁴.

О. Лиска виокремлює господарську діяльність, яка, на нашу думку, є безумовно економічною ознакою і констатує, що територіальна громада – це спільнота людей, об'єднаних на основі спільних інтересів, місця проживання та господарської діяльності, які володіють почуттям спільноти і вирішують питання місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування⁵.

Є. Парисек визначає соціально-економічний потенціал територіальної громади як одну з передумов її управлінської автономності⁶.

Економічний напрям досліджень сутності територіальної громади хоча й представлений обмеженою кількістю наукових підходів, однак, на нашу думку є домінуючим, оскільки сконцентрований на ресурсній складовій колективного буття і взаємодії, втілює ідеали самоврядування, взаємопідтримки, взаємовиручки, громадської активності та є логічною схемою-орієнтиром соціально-економічного спільного існування членів територіальної громади.

Висновки. Отже, систематизація дефінітивних характеристик поняття «територіальна громада» дозволяє виокремити три науково-концептуальні підходи – правовий, соціологічний та економічний. Саме за вказаними напрямками на основі уніфікації домінуючих характеристик можна сформулювати ортодоксальне визначення територіальної громади, що вирішить проблему понятійно-категорійного забезпечення, та ідентифікує її в системі місцевого самоврядування як соціально-економічну одиницю.

¹ Кочеткова, С.Ю. (2002). Малое предпринимательство в экономическом развитии местного сообщества: Диссертация на получение научной степени кандидата экономических наук. Краснодар: Кубанский государственный университет.

² Мельник, А.Ф., Монастирський, Г.Л. (2007). *Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія*. Тернопіль: Економічна Думка.

³ Петрушенко, Ю.М. (2013). *Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: концептуальні засади та практичний інструментарій: монографія*. Суми: Університетська книга.

⁴ Шумляєва, І.Д. (2010). Становлення та розвиток інституту територіальної громади в Україні: організаційно-правовий аспект: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата державного управління*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

⁵ Лиска, О.Г. (2009). Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування: *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата державного управління*. Харків: ХарPI НАДУ.

⁶ Parysek, J.J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 28.

References:

1. Alfyorov, S.V. (2013). Terytorialna hromada: ponyattya, oznaky, problemy funktsionuvannya v Ukrayini. [Territorial community: notions, signs, problems of functioning in Ukraine]. *Visnyk Universytetu bankivskoyi spravy Natsionalnoho banku Ukrayiny* [Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine], 1, 47-50. [in Ukrainian].
2. Alyoshyna, N.M. (2011). Ponyattya ta oznaky terytorialnoyi hromady. [Concepts and features of the territorial community]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya* [Public construction and local government], 21, 173-180. [in Ukrainian].
3. Amosov, O.U., Ihnatenko, O.S., Kuznetsov, A.O.: ed. (2011). *Entsyklopediya derzhavnoho upravlinnya: u 8 tomakh*. [Encyclopedia of Public Administration: 8 volumes]. Kharkiv: Mahistr. [in Ukrainian].
4. Batanov, O.V. (2002). Terytorialni hromady yak pervynni subyekty mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: problemy klasyfikatsiyi. [Territorial Communities as Primary Subjects of Local Self-Government in Ukraine: Classification Problems]. *Naukovi pratsi Odeskoyi natsionalnoyi yurydychnoyi akademiyi* [Scientific works of Odessa National Law Academy], 1, 136-142. [in Ukrainian].
5. Baymuratov, M.A., Grigoryev V.A. (2003). *Munitsipalnaya vlast: aktualnyye problemy stanovleniya i razvitiya v Ukraine* [Municipal authority: actual problems of formation and development in Ukraine]. Odessa: Yuridichna literatura. [in Russian].
6. Baymuratov, M.A., Grigoryev, V.A. (2003). *Munitsipalnaya vlast: aktualnyye problemy stanovleniya i razvitiya v Ukraine*. [Municipal authority: actual problems of formation and development in Ukraine]. Odessa: Yuridichna literatura. [in Russian].
7. Berezynskyy, V.P. (2013). Terytorialna hromada yak ahent politychnoyi samoorhanizatsiyi. [Territorial community as an agent of political self-organization]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Politology], 21, 23 (1), 77–84. [in Ukrainian].
8. Beschastnyy, V.M.: ed. (2005). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: problemy ta perspektyvy*. [Local government in Ukraine: challenges and perspectives]. Donetsk: Donetskyi yurydychnyy instytut pry Donetskomu natsionalnomu universyteti. [in Ukrainian].
9. Bilenchuk, P.D., Kravchenko, V.V., Pidmohyl'nyy, M. V. (2001). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini (munitsypal'ne pravo)*. *Navchalniy posibnyk*. [Local Self-Government in Ukraine (Municipal Law). Tutorial]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
10. Bobrovska, O.U. (2014). *Korporatyvne upravlinnya sotsialnym rozvytkom terytorialnykh hromad: monohrafiya*. [Corporate governance of social development of territorial communities: monograph]. Dnipropetrovsk : DRIDU NADU. [in Ukrainian].
11. Bodrova, I.I. (2004). Kontseptualni pidkhody vyznachennya ponyattya terytorial'noyi hromady. [Conceptual approaches to the definition of the concept of a territorial community]. *Derzhavne budivnytstvo ta ta mistseve samovryaduvannya* [Public construction and the local government], 7, 71-79. [in Ukrainian].
12. Bondaruk, T.H. (2009). *Mistseve samovryaduvannya ta yoho finansove zabezpechennya v Ukrayini: monohrafiya*. [Local government and its financial support in Ukraine: a monograph]. Kyiv: Ekspres. [in Ukrainian].
13. Burmistrov, A.S. (2000). Mestnoye soobshchestvo kak subyekt samoupravleniya. [Local community as a subject of self-government]. *Pravovedeniye* [Jurisprudence], 5, 36-42. [in Russian].
14. Butko, I.P. (1992). Deyaki problemy stanovlennya i rozvytku terytorial'noho samovryaduvannya v Ukrayini. [Some problems of the formation and development of territorial self-government in Ukraine]. *Mistseve ta rehionalne samovryaduvannya Ukrayiny* [Local and regional self-government of Ukraine], 3, 38. [in Ukrainian].
15. Dehtyarova, I.O. (2004). Stratehiyi mistsevoho samovryaduvannya: porivnyal'nyy analiz. [Strategies for local government: comparative analysis]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya: zbirnyk naukovykh prats* [Actual problems of public administration: a collection of scientific works], 2, 143-150. [in Ukrainian].
16. Fadeyev, V.I. (1994). *Munitsipalnoye pravo Rossii*. [Municipal Law of Russia]. Moscow: Yurist. [in Russian].
17. Filippov, U.V., Avdeyeva, T.T. (2011). *Osnovy razvitiya mestnogo khozyaystva: uchebnoye posobiye*. [Bases of development of local economy: the manual]. Moscow: Logos. [in Russian].

18. Hural, P.F. (2009). Terytorialna hromada v Ukraini: istoriiko - pravove doslidzhennya: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk*. [Territorial community in Ukraine: historical and legal research: The dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet. [in Ukrainian].
19. Ivantsova, G.A. (2000). Teoretiko-pravovyye problemy razvitiya mestnogo samoupravleniya: *Avtoreferat dissertatsii na polucheniye nauchnoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk*. [Theoretical and legal problems of development of local government: the dissertation Author's abstract on reception of a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Ufa: Bashkirskiy gosudarstvennyy universitet. [in Russian].
20. Kampo, V. (1993). Deyaki problemy stanovlennya i rozvytku mistsevoho samovryaduvannya. [Some problems of the formation and development of local self-government]. *Mistseve ta rehionalne samovryaduvannya Ukrainy* [Local and regional self-government of Ukraine], 1, 2, 70–75. [in Ukrainian].
21. Kochetkova, S.U. (2002). Maloye predprinimatelstvo v ekonomicheskoy razvitii mestnogo soobshchestva: *Disseratsiya na polucheniye nauchnoy stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk*. [Small business in the economic development of the local community: Dissemination to obtain a scientific degree of Candidate of Economic Sciences]. Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. [in Russian].
22. Kovalenko, A.A. (1997). *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini: pytannya teorii ta praktyky*. [Constitutional and Legal Regulation of Local Self-Government in Ukraine: Issues of Theory and Practice]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
23. Krasnov, M.A. (1993). *Vvedeniye v munitsipalnoye pravo*. [Introduction to municipal law]. Moscow: APU pri IgiP RAN. [in Russian].
24. Kravchenko, T.A. (2015). Terytorialna hromada yak pervynnyy subyekt mistsevoho samovryaduvannya: analiz suchasnykh naukovykh doslidzen v Ukraini. [Territorial community as the primary subject of local self-government: an analysis of modern scientific research in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnya* [State and regions. Series: Public Administration], 1 (49), 67-72. [in Ukrainian].
25. Kulakova, E.V., Bryechko, A.S. (2014). Shchodo ponyattya ta sutnosti terytorialnykh hromad. [Concerning the concept and essence of territorial communities]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya: Pravo* [Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: Law], 25, 44–48. [in Ukrainian].
26. Lapin, V.A.: ed. (2006). *Osnovy mestnogo samoupravleniya: uchebnoye posobiye*. [Fundamentals of local government: a textbook]. Moscow: Delo. [in Russian].
27. Lazor, O.D. (2011). Evolyutsiya sutnosti terytorialnoyi hromady: aksiolohichnyy vymir. [Evolution of the essence of the territorial community: the axiological dimension]. *Derzhava ta rehiony* [State and regions], 3, 184-193. [in Ukrainian].
28. Lyska, O.H. (2009). Terytorialna hromada yak subyekt mistsevoho samovryaduvannya: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata derzhavnogo upravlinnya*. [Territorial community as a subject of local self-government: The author's abstract of the dissertation on obtaining a scientific degree of a candidate of public administration]. Kharkiv: KharRI NADU. [in Ukrainian].
29. Lyubchenko, P.M. (2011). Konstytutsiyni osnovy reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini. [Constitutional Foundations of Reforming Local Self-Government in Ukraine]. *Yurydychnyy visnyk* [Legal Bulletin], 3, 59-65. [in Ukrainian].
30. Medvedchuk, V.V. (1995). Mistseve samovryaduvannya i yak yoho dotsilno orhanizuvaty v Ukraini. [Local government and how it is expedient to organize in Ukraine]. *Uryadovy kuryer* [Government Courier], 28.12.1995. [in Ukrainian].
31. Melekhina, I.I. (2003). Mestnoye soobshchestvo: teoretiko-pravovoy analiz: *Dissertatsiya na polucheniye yuridicheskoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk*. [Local community: theoretical and legal analysis: Thesis for obtaining the legal degree of the candidate of legal sciences]. Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy agrarnyy universitet. [in Russian].
32. Melnyk, A.F., Monastyrsky, H.L. (2007). Upravlinnya rozvytkom munitsypalnykh utvoren: teoriya, metodolohiya, praktyka: monohrafiya. [Management of the development of municipal formations: theory, methodology, practice: monograph]. Ternopil: Ekonomichna Dumka. [in Ukrainian].

33. Molodozhen, U.B. (2011). Teoretyko-metodolohichni zasady vyznachennya samodostatnosti terytorialnykh hromad: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk*. [Theoretical and methodological principles of determining the self-sufficiency of territorial communities: Abstract of the dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences]. Donetsk: B.v. [in Ukrainian].
34. Navruzov, U.V. (2000). Systemne vyznachennya ponyattya katehoriyi «hromada». [System definition of the category "community"]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya: Zbirnyk naukovykh prats UADU (Lvivskyy filial)* [Actual problems of public administration: Collection of scientific works of UADU (Lviv Branch)], 4, 223–224. [in Ukrainian].
35. Obolenskyy, O.U.: ed. (1999). *Derzhavne upravlinnya, derzhavna sluzhba i mistseve samovryaduvannya*. [Public administration, public service and local government]. Khmelnytsky: Podillya. [in Ukrainian].
36. Orzikh, M.F. (1996). Regionalizm v Ukraine: kriticheskiy analiz sovremennoy situatsii. [Regionalism in Ukraine: a critical analysis of the current situation]. *Yuridicheskiy vestnik* [The Legal Herald], 4, 62–71. [in Russian].
37. Orzikh, M.P. (1995). Kontsepsiya pravovoho statusu samovryadnykh terytoriy i orhaniv mistsevoho samovryaduvannya. [Concept of the legal status of self-governing territories and local self-government bodies]. *Mistseve ta rehionalne samovryaduvannya Ukrayiny* [Local and regional self-government of Ukraine], 1–2 (10–11), 65–73. [in Ukrainian].
38. Parkhomenko, V. (1999). Problemy mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini 1990-h rokiv. [Problems of local self-government in Ukraine in the 1990's]. Kyiv: Ukrayinska knyha. [in Ukrainian].
39. Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennykh obshchestv*. [The system of modern societies]. Moscow: Aspekt-Press. [in Russian].
40. Parysek, J.J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. [Basics of the local economy]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. [in Polish].
41. Patytska, K.O. (2014). Terytorialna hromada v polityko-pravoviyi praktytsi v suchasniy Ukrayini. [Territorial community in political and legal practice in modern Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny* [Social and economic problems of the modern period of Ukraine], 4 (108), 320-328. [in Ukrainian].
42. Petrushenko, U.M. (2013). *Finansove zabezpechennya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad: kontseptualni zasady ta praktychnyy instrumentariy: monohrafiya*. [Financial provision of socio-economic development of territorial communities: conceptual foundations and practical tools: monograph]. Sumy: Universytetska knyha. [in Ukrainian].
43. Popovich, S. (1968). *Administrativnoye pravo. Obshchaya chast*. [Administrative law. A common part]. Moscow: Progress. [in Russian].
44. Pukhtynskyy, M., Vlasenko, O. (2010). Mistseve samovryaduvannya: suchasni problemy ta perspektyvy. [Local government: current problems and perspectives]. *MUNICIPAL.GOV.UA* <http://www.municipal.gov.ua/data/loads/10slyh_statta_pyh_vlasenko.doc> [in Ukrainian]. (2017, August, 14).
45. Ruda, N.I. (2001). Terytorialna hromada – subyekt konstytutsiyno-pravovykh vidnosyn: teoretychnyy ta istorychnyy aspekty. [Territorial community as a subject of constitutional-legal relations: theoretical and historical aspects]. *Pravova derzhava: shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrayiny* [Legal state: yearbook of scientific works of the Institute of State and Law of them. V. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine], 12, 234-241. [in Ukrainian].
46. Rusanova, S.U. (2011). Harantiyi prav terytorialnoyi hromady: konstytutsiyno-pravovyy aspekt: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk*. [Guarantees of the rights of the territorial community: the constitutional and legal aspect: The dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kharkiv: Natsionalnyy yurydychnyy universytet imeni Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian].
47. Shapovalov, O. (2006). Nadaymo samostiynosti, vyvilnimo dynamizm ta enerhiyu. [Give independence, let's loose dynamism and energy]. *Viche* [Veche], 5. <<http://veche.kiev.ua/journal/147/>> [in Ukrainian]. (2018, September, 20).
48. Sharov, U.P. (2008). *Munitsypalni posluhy: shlyakh do vysokoyi yakosti*. [Municipal services: the path to high quality]. Melitopol: MMD. [in Ukrainian].

49. Shemshuchenko, U.S.: ed. (2004). *Yurydychna entsyklopediya u 6 tomakh*. [Legal Encyclopedia in 6 volumes]. Kyiv: Ukrayinska entsyklopediya im. M.P. Bazhana. [in Ukrainian].
50. Shumlyayeva, I.D. (2010). Stanovlennya ta rozvytok instytutu terytorialnoyi hromady v Ukrayini: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt: *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata derzhavnoho upravlinnya*. [Formation and development of the institute of the territorial community in Ukraine: organizational and legal aspect: The dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of a candidate of public administration]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsky rehionalny instytut derzhavnoho upravlinnya Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. [in Ukrainian].
51. Skakun, O.F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik* [Theory of State and Law: A Textbook]. Kharkov: Konsum. [in Russian].
52. Strashun, B.A. (1976). *Sotsializm i demokratiya*. [Socialism and democracy]. Moskow: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [in Russian].
53. Tikhomirov, U.L. (1995). *Publichnoye pravo*. [Public law]. Moskow: BEK. [in Russian].
54. Vydrin, I.V. (1992). Territorialnyy kollektiv kak subyekt mestnogo samoupravleniya (gosudarstvenno-pravovyye aspekty). [Territorial collective as a subject of local self-government (state and legal aspects)]. *Pravovedeniye* [Jurisprudence], 4, 82–90. [in Russian].
55. Vydrin, I.V. (1998). *Mestnoye samoupravleniye v Rossiyskoy Federatsii: ot idei k praktike (Konstitutsionno-pravovoy aspekt)*. [Local government in the Russian Federation: from idea to practice (Constitutional and legal aspect)]. Yekaterinburg: UrGYUA. [in Russian].
56. *Yevropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya 1985* (Rada Yevropy). [European Charter of Local Self-Government 1985 (Council of Europe)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036> [in Ukrainian]. (2018, September, 20).
57. *Zakon pro mistseve samovryaduvannya 1997* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Law on Local Self-Government 1997 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80>> [in Ukrainian]. (2018, September, 20).
58. Zborovskiy, G.E. (2010). Teoreticheskiye osnovaniya izucheniya sotsialnoy obshchnosti. [Theoretical grounds for studying the social community]. *Sotsis. Sotsiologicheskiye issledovaniya* [Socis. Sociological research], 4, 3-12. [in Russian].